

ГОБСЕК ЯК ЛЮДСЬКИЙ ВИД

ЗА ТВОРЧІСТЮ О. ДЕ БАЛЬЗАКА

МАТЕРІАЛИ ДО УРОКУ, 10 КЛАС

Валентина СНЕГІРЬОВА, старший науковий співробітник Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, кандидат педагогічних наук, головний редактор журналу, м. Київ

Славнозвісний автор «Людської комедії» був надзвичайно цікавою і суперечливою людиною. Суперечливість, подвійна життєва філософія були закладені в його свідомості ще задовго до народження. Відомий вислів «наші запаніли» якнайкраще підходить до сім'ї майбутнього письменника. Під час Великої французької революції його батькові, селянину Бернару Франсуа Бальса, вдалося розбагатіти на спекуляції конфіскованими землями. Ставши помічником мера міста Тура, він вирішив змінити своє плебейське прізвище Бальса на Бальзак. З часом син Оноре перевершить свого батька, додавши до прізвища частку де, що вказує на шляхетне походження.

Але це набагато пізніше, а поки що новоявлений месє Франсуа, котрий переступив уже півстолітній рубіж, манірно повів під вінець вісімнадцятилітню Лауру Саламбьє. Вона була гарненька, спритна і мала доволі сварливий характер. Чоловіка свого Лаура не любила, та чого не зробиш заради тугого гаманця і шляхетного прізвища. 20 травня 1799 року вона мужньо народила сина Оноре. А ось батьками його молодшого брата Анрі і сестри Лоранс стали вже інші чоловіки. Мадам Бальзак одразу не злюбила свого первістка, тож не дивно, що дитинство Оноре пройшло поза рідною домівкою: спочатку – у годувальниці, простої жінки з Тура, а потім – в інтернаті. Вчитися він почав у сім років у колегі міста Вандо, що в ті часи вважався зразковим закладом. Успіхами він не відзначався, з друзями теж не склалося. Оноре дещо зверхньо поглядав на своїх однокашників, які здавалися йому нудними і примітивними, тому весь вільний час проводив за книжками, добуваючи їх у багатій бібліотеці колежу.

У 1814 році Бальзак-батько отримав службове підвищення, і сім'я перебралася до Парижа. На той час він уже вирішив, ким повинен стати його первісток і продовжувач роду – так Оноре опинився в Паризькій школі права. Але потай від батьків він відвідує лекції в Сорбонському університеті, допізна засиджується в бібліотеці, студіює праці філософів та істориків.

Перед його очима проходять цілі епохи, він бачить обличчя благородних і підлих героїв вічної людської комедії. Мимоволі кидає погляд і на свою родину: пихатий батько, міщанка-ма-

ти... Невже і його чекає таке саме майбутнє? І він твердо вирішує відмовитися від кар'єри чиновника.

У 20 років Бальзак успішно закінчує Паризьку школу права і несподівано для батька заявляє, що вирішив присвятити своє життя літературі. Таке неочікуване і тверде рішення глибоко шокувало всю сім'ю. Татусь Франсуа був настільки ошелешений, що дав синові можливість ще рік посидіти на батьківській шиї. Трагедія у віршах «Кромвель», представлена Оноре на суд батька, мало не стала причиною серцевого нападу. Прийшовши до тями і порадившись із дружиною, месє Бальзак відмовив синові в усякій матеріальній підтримці і незабаром відбув у провінцію на заслужений відпочинок, надавши Оноре цілковиту свободу дій.

Оноре особливо не засмутився через розрив із родиною: він уже мав знайомства в журналістському і літературному колах і взявся до справи. Оселившись у маленькій мансарді, Оноре працює ночами, коли його ніхто не турбує, підкріплюючи себе міцною кавою. Він пише й один під псевдонімом, і в співавторстві з іншими літераторами-початківцями модні на той час романи з похмуро-таємничими героями і запутаними інтригами. Усього було опубліковано вісім «шедеврів». Так-сяк за все це бульварне читиво платили гроші, але, головне, Оноре відточував своє перо, не маючи наміру все життя залишатися поденником.

Мине зовсім небагато часу – і влітку 1831 року українська поміщиця Евеліна Ганська отримає з Петербурга листа від своєї давньої знайомої. «Люба Евеліно, пам'ятаючи, що ти завжди цікавилася літературою, повідомляю тобі останні новини. Зараз у Петербурзі тільки й мови, що про новомодного французького письменника Оноре де Бальзака. Особливо ним захоплюються наші дами. Попроси чоловіка замовити кілька його книжок, прочитаєш – і обов'язково відпиши мені».

Евеліна дослухається до поради, а Вацлав Ганський не забариться виконати прохання дружини. Особливо вразить її роман «Шагренева шкіра». Евеліна, живучи в глушині, вже почала забувати, що вона ще зовсім молода і приваблива жінка. І тут як грім з небес – одкровення цього загадкового француза: «І ось з'являється

невідомий маляр, – користуючись барвами цього полум'я, з непередаваною майстерністю накидає він серед лілових і пурпурових вогників жіночий профіль якоїсь надприродної краси, нечуваної ніжності – явище життєве, яке більш ніколи не повториться: волосся цієї жінки розмаює вітром, а риси її дихають дивною жагою – вогонь у вогні!»

Бальзаку не було й тридцяти, коли він познайомився з мадам де Берні. Їй сорок п'ять років, вона заміжня, має дітей. Осягаючи науку кохання, Оноре з жадібністю слухає роздуми дорослої жінки про життя і щастя. Але його щастя виявляється недовговічним. У своєму прощальному листі Оноре мадам де Берні пише: «Любий хлопчику, нам доведеться розлучитися. Не намагайся змінити світ, це марно. Спробуй краще писати про жінок, подивися на життя їхніми очима, подаруй їм надію і щастя, як ти зумів подарувати їх мені».

Гроші... Бальзак викриватиме їхню безмежну владу у всіх своїх творах. Адже в сучасному йому суспільстві золотому тільки вклоняються любов і талант, родова честь і сімейне вогнище. Та й сам Оноре не проти розбагатіти. Він прекрасно розуміє, що тугий гаманець дозволить йому, незважаючи на кредиторів, писати все, що заманеться, відкриє двері до аристократичних салонів.

У 1826 році він намагався швидко заробити на друкарській справі, абсолютно не розуміючись на цьому. Усе почалося з випадкового знайомства з одним із багатьох шарлатанів і аферистів, якими тоді кишів Париж. Виробництво дешевого сорту паперу. Такого ще не було! Оноре був упевнений: тепер у нього в руках – купа грошей. Однак «купа» досить швидко перетворилася на стос боргових зобов'язань, а сам горе-підприємець був змушений довгий час переховуватися від кредиторів. Залишилося одне: писати!

Активна творчість Бальзака почалася з 1829 року, коли побачив світ роман «Шуани», присвячений Великій французькій революції. Щоправда, ніяких одкровень у ньому не було, багато хто і так пам'ятав ті страшні й криваві роки. Проте це була перша книжка, яка вийшла під його власним ім'ям. Успіх був приголомшливий, судячи з відгуків преси та листів читачів.

Окрилений несподіваним успіхом й отримавши цілком пристойний гонорар, Оноре з головою занурюється у творчість. Ось як він описував свій робочий день: «З півночі до полудня я працюю, тобто сиджу 12 годин у кріслі: пишу і переробляю. Потім з полудня до чотирьох годин виправляю гранки. О п'ятій – обідаю, з пів на шосту – я в ліжку, опівночі встаю і знову починаю працювати, підкріплюючи себе незмінною кавою».

У 1830 році виходить збірка «Сцени приватного життя», куди ввійшли знамениті новели «Гобсек», «Будинок кішки, що грається

м'ячем», за ними вийшов роман «Шагренева шкіра», який приніс автору вже справжню славу. Саме тоді Бальзак остаточно сформулює свою життєву і творчу позицію: *«Життєвий досвід – це втрата благородних ідеалів, які хвилюють нас у юності. А соціальний лад настільки пристосовує людей до своїх потреб і так їх калічить, що вони перестають бути схожими на самих себе. Нас можуть урятувати тільки монархія і католицька релігія».*

Усі ці одкровення Бальзака тут же стають надбанням преси та критики. Не дивно, що висунувши свою кандидатуру до Палати депутатів у 1832 і в 1848 роках, письменник із тріском провалюється і двічі зазнає невдачі на виборах у Французьку академію. Незважаючи на постійні нападки критики, що називала його то провінційним вискочкою, то брехуном, який ненавидить сучасну вільну Францію, Бальзак продовжує працювати.

У 1833 році у нього виник задум об'єднати всі свої вже написані і майбутні книжки в епопею. Пізніше він назве її «Людська комедія».

Завдання було воістину грандіозним: описати все суспільство, всі його стани, людей різного віку, тобто створити картину звичаїв свого часу. Бальзак так напише про свою ідею: *«Є дві історії: офіційна, брехлива історія, яку викладають у сучасній продажній школі, і історія таємна, яка розкриває справжні причини подій, історія ганебна, яку замовчувати злочинно, подобається кому-небудь це чи ні».*

За задумом автора, до «Людської комедії» мало ввійти 144 романи, він устиг написати всього 92. Одним із них стали знамениті «Втрачені ілюзії», де навчений досвідом журналіст Етьєн Лусто, прообразом якого став сам письменник, намагається напоумити юного провінціала Люсьєна Шардона, котрий вирішив підкорити столицю: *«Бідний хлопчику! Я приїхав до Парижа, як і ви, сповнений мрій, закоханий у мистецтво, з незборимим поривом до слави, і я натрапив на зворотний бік нашого ремесла, на незаперечність злиднів. Мою захопленість тут же було придушено».*

Тим часом події в українському маєтку Вацлава Ганського розвивалися досить несподівано: *«Ти навіть собі не уявляєш, Надін, який ти мені зробила подарунок! Я вже прочитала майже все, що написав Бальзак, і в захваті від нього. Як він розуміє жіноче серце! Це неймовірно, але тепер ми листуємося, і, можливо, скоро зустрінемося».*

Друзів у Бальзака майже не було, та й які могли бути друзі? Він намагався вдавати з себе аристократа, але не володів навичками світського спілкування. До того ж майже весь свій час він проводив за письмовим столом. Робота повністю поглинала всі його сили, романи виходили один

за одним – «Євгенія Гранде», «Батько Горіо», «Дочка Єви»... Єдиними людьми, з ким Бальзак підтримував постійні дружні стосунки, були колеги по письменницькому цеху Віктор Гюго і Жорж Санд. Узимку 1838 року письменниця запросила його погостювати до свого маєтку в Нуані, щоб він міг хоч трохи відпочити від письмового столу і Парижа. Оноре, звиклий працювати вночі, спав до полудня, до вечора ходив напівсонний, а потім допізна набридав господині своїми одкровеннями і мораллю, суть яких зводилася до того, що будь-яка пристрасть ганебна і веде до загибелі, і є тільки одні ліки – тихе, спокійне, патріархальне життя. Справжня ж основа суспільства – це сім'я, а не індивід, який впадає в крайнощі. Пізніше Жорж Санд напише Бальзаку: *«Дорогий Оноре! Я взагалі-то вже не така затята противниця сім'ї та шлюбу. Але ж ви самі собі суперечите. Вашим дорослим заміжнім героїням аж ніяк не чужі сильні почуття, любовні переживання і вибухи пристрасті, а це вже бунт проти моралі»*.

Жорж Санд була абсолютно права: слова і справи Бальзака часто розходилися. А справа у нього була лише одна – писати. Він присвятив Жорж Санд свій новий роман «Спогади двох юних дружин» (1840), де, як зазвичай, останнє слово залишає за собою. *«Маркіза де Листомер – молода жінка. У неї тверді принципи, вона постить, говіє, відвідує духівника, а проте любить вбиратися, виїжджає на бали... Остаточне судження про неї жінки відкладають до того часу, коли їй виповниться тридцять шість років, – вік, коли більшість жінок починає переконуватися, що вони були обмануті суспільними законами... Але як би там не було, окрім родини, у них нічого немає і не буде»*.

Серед жіночих образів, створених письменником, особливе місце займає тридцятирічна жінка, жінка бальзаківського віку. Своім пером він дозволив їй те, що раніше неможливо було уявити, – він продовжив її час, коли вона була здатна кохати, а головне – бути коханою. Не дивно, що найпалкішими шанувальниками творчості Бальзака стали саме жінки. Читачки закидали його пристрасними листами, повними зізнань і запевнень у тому, що ніхто раніше так глибоко не осягав таємниць жіночих душі і серця.

Одна з таких кореспонденток повністю перевернула його життя. Їхнє знайомство почалося із захопленого листа за підписом «Іноземка», що його вона надіслала письменникові з Одеси 28 лютого 1832 року. Іноземкою була Евеліна Ганська – з пращурів аристократка й дружина українського поміщика Вацлава Ганського... Почалася жвава переписка, яка тривала 18 років. Перший раз вони зустрілися у Швейцарії, куди Евеліна приїхала на відпочинок. Побачивши цю

витончену, томну, з бездоганними манерами світську красуню, Бальзак закохався з першого погляду. Ганська ж, очікуючи зустріти такого собі метра сучасної літератури, знавця і підкорювача жіночих сердець, була розчарована зовнішністю зовсім звичайного, досить огрядного чоловіка з чорними вусами, дуже схожого на простолюдина.

Бальзак знову працює, сповнений натхнення і нових ідей. Виходить у світ роман «Втрачені ілюзії», який він присвячує Віктору Гюго. На черзі – «Селяни» і «Кузен Понс». Але він знаходить час для зустрічей з Евеліною в Італії, Німеччині, Австрії. І раптом – тиша, майже рік від неї немає жодного листа. Нарешті, листоноша вручає йому конверт зі знайомим почерком. Напівхворий і стомлений від життя Бальзак, який уже майже змирився із втратою Евеліни, знову намагається переконати себе, що вона – жінка його мрії, що її аристократизм і багатство не мають для нього значення. А чого хотіла Евеліна – він дізнається надто пізно.

Їхній роман, що тривав 18 років, завершився 14 березня 1850 року, коли Оноре де Бальзак і Евеліна Ганська з'єднали свої долі в костюлі міста Бердичева. Це були останні півроку життя письменника. Шлюб не приніс ані очікуваного аристократичного шарму, ані достатку. Виявилось, що грошей немає ні в неї, ні в нього.

Останні заощадження Бальзак витратив на великий добротний будинок у Парижі, куди він, уже ледве рухаючись, привіз свою немолоду дружину. Евеліні знадобилося всього кілька днів, щоб у всьому розібратися. Останні дні життя письменника були схожі на суцільний кошмар. Кохана жінка відверто говорила, що він своїми брехливими книжками обдурив її, що він – нікчема, плебей, жебрак і ніколи не був справжнім чоловіком.

Здоров'я Бальзака стало погіршуватися з кожним днем. Напруження, безсонні ночі і літри міцної кави дали про себе знати. І якщо до 40 років його вже сильно турбувало серце, то зараз він цілими тижнями не міг піднятися з ліжка. Жадана Евеліна тільки наблизилася неминуче...

Останній акт «Людської комедії» завершився в ніч на 18 серпня 1850 року. Ховали Бальзака на кладовищі Пер-Лашез. Проводжаючи його, Віктор Гюго сказав: «Його життя було коротке. Нехай судять про нього за його книжками. Адже людина слабка і смертна, а книжки – вічні, якщо вони правдиві і змушують людей задуматися або дають їм надію».

Із біографією О. де Бальзака десятикласники ознайомлюються за допомогою презентації, створеної самостійно. Урок за новелою «Гобсек» проводиться у вигляді семінару, випереджувальні завдання і запитання до якого наведено далі.

1. Другий том «Людської комедії» О. де Бальзака, який містить новелу «Гобсек», має підзаголовок «Етюди про звичаї. Сцени приватного життя». Звичаї – це певні норми життя і моралі. Задумом автора передбачалося, що ці звичаї буде досліджено і показано у живих сценах, таким чином буде відтворено «комедію» людського життя. Початок новели «Гобсек» виконує роль експозиції, в якій автор знайомить читача з головними героями – адвокатом Дервілем і лихварем Гобсеком. Яке враження складається у читача про кожного з цих героїв на початку твору?

2. Уважно прочитайте портрет Гобсека та інтер'єр його помешкання. Які зображально-виражальні засоби переважно використані у його створенні? Поміркуйте, яке ідейно-художнє навантаження вони мають.

3. Як ви вважаєте, чому Дервіль, «людина високопорядна, освічена, скромна, з вишуканими манерами», підтримував взаємини з «людиною-векселем» Гобсеком?

4. Після «експозиції», наведеної на початку новели, йдуть безпосередньо сцени з життя героїв. Які нові почуття у своєму сусідові виявляє Дервіль з епізоду із золотою монетою, що випала з кишені Гобсека, та з новини про вбивство Прекрасної Голландки?

5. Знайдіть у тексті докази важких життєвих випробувань, після яких Гобсек став «затягим атеїстом». У якому значенні оповідач Дервіль вживає цей вислів-характеристику щодо свого сусіда?

6. Підготуйте зі своїм товаришем (подругою) і розіграйте в класі сцени:

- одкровення Гобсека (від слів: «Ви, мабуть, готуетесь подати на оплату якісь векселі?» до слів: «...Я володію світом, не стомлюючи себе, а світ не має наді мною ніякої влади»);
- за діалогом Гобсека з графинею Анастасі де Ресто (від слів: «Чи не будете ви такі ласкаві, добродію, і не відсунете трохи термін оплати?» до слів: «Якби мені заборгував сам король, графине, і вчасно не заплатив, я подав би на нього в суд іще скоріше...»)

Які нові риси характеру головного героя розкривають ці сцени?

7. Гобсек вважає, що влада і втіха – основи суспільства. Яку владу він має на увазі і що втішає його понад усе? Чому Гобсек, який ні в що не вірить, порівнює себе з Богом?

8. Дервіль, без сумніву, найближча людина для Гобсека. Проте навіть для нього лихвар не робить винятку і позичає необхідну суму під чималі проценти. Як сам Гобсек пояснює такий свій учинок і як розцінює його ви?

9. Створюючи історію сучасного йому французького суспільства, Бальзак як письменник-реаліст чесно складає «опис вад та чеснот», збирав найяскравіші випадки прояву пристрастей, зображував людські характери і типи. Він дійшов висновку, що людина народжується ні добра, ні погана, а псує її і навіть губить не суспільство, а погані нахили, пристрасті. Хто з героїв новели, на вашу думку, має лише вади і не наділений жодною чеснотою? Знайдіть у тексті характеристики цього героя, дані іншими персонажами новели. Виразно прочитайте сцени, в яких нице ество цього персонажа проявляється найповніше.

10. Коли у творі пристрасті загострюються, настає кульмінація – подія, що знаменує найвищий емоційний момент розвитку сюжету. Знайдіть і уважно прочитайте уривок, що описує таку подію в новелі «Гобсек». Які пристрасті кожного з героїв твору досягають своєї кульмінації в цій події?

11. «Гобсек» – це новела, а новела як жанр передбачає змалювання незвичайних подій, несподіваний фінал, а також часто несподіваний поворот ситуації – перипетії в долі героїв. Такою перипетією в новелі «Гобсек» є, наприклад, зустріч Дервіля з Максимом де Траєм на парубоцькій вечірці, поява графа де Ресто у лихваря після того, як його дружина залишила там у заставу діаманти, тощо. А яка перипетія стала причиною того, що Дервіль поручився за татуса Гобсека, назвавши його «найчеснішою людиною в усьому Парижі»?

12. Отже, Дервіль, який, за задумом Бальзака, «поставив собі за мету вивчити “людську природу”» Гобсека, врешті-решт доходить висновку, що «в ньому співіснують двоє людей: скнара і філософ, створіння нице і створіння шляхетне». Чи мав він рацію? Чи знаходить це судження про лихваря підтвердження в подальших подіях твору?

13. Своє багатство Гобсек здобув завдяки численним аферам, «під час яких лукавством та жадібністю перевершив би учасників будь-якого дипломатичного конгресу». А як проявляє себе «найлюб'язніший з усіх лихварів» у діловій угоді з графом де Ресто?

14. Розповідь про життя і смерть лихваря автор завершує цілком закономірною сценою – описом його багатства. Цей опис гідний полотен фламандських живописців, подібно до того, як образ Гобсека «гідний пензля самого Рембрандта». Кінець життя героя плачевний. Як і Дервіль, ми можемо лише пожаліти його, «наче тяжкохворого». Поміркуйте, чому все нажите ним добро зрештою стало непридатним або залишилося незатребуваним.